

Uluslararası İnsan Hakları Metinleri Işığında Çocukların Yeterli Gıdaya Erişim Hakkı*

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU**

Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK–ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.

* Söz konusu metin, ASBÜ Hukuk Fakültesi tarafından 17 Mayıs 2023 tarihinde düzenlenen “Türkiye’de Gıda Güvenliği ve Gıda Sektörünün Regülasyonu Sempozyumu” kapsamında online olarak sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Anabilim Dalı, burcu.degirmencioglu@samsun.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-5721-9933.

Makale geliş tarihi: 3 Eylül 2023 **Makale kabul tarihi:** 18 Kasım 2023

Atıf önerisi: Değirmencioglu, Burcu. “Uluslararası İnsan Hakları Metinleri Işığında Çocukların Yeterli Gıdaya Erişim Hakkı.” *Ankara Barosu Dergisi* 82, no. 1 (Ocak 2024): 41-79. **DOI:** 10.30915/abd.1354714.

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI METİNLERİ IŞIĞINDA ÇOCUKLARIN YETERLİ GIDAYA ERİŞİM HAKKI

ÖZ

Bireylerin makul bir yaşam düzeyine kavuşabilmesi ve bunun sürdürülebilir kılınmasının temel bir insan hakları sorunu olduğu aşikârdır. İnsan onuruna yaraşır, makul bir hayat yaşayabilmenin temel koşullarından biri “gıdaya erişim” olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk defa bir yumuşak hukuk metni olan 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Beyannamesi’nde yer alan “beslenme hakkı” ile birlikte uluslararası hukuk metinlerine giren gıda hakkı, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde yeterli bir yaşam standardı sağlama hakkı kapsamında düzenlenmiştir. Daha sonra başta 1959’da ilan edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, 1976 tarihli Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 1979 tarihli Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme olmak üzere, insan haklarına ilişkin pek çok metin ile gıda hakkının güvence altına alındığı ifade edilebilecektir.

Uluslararası hukukun bir gereği olarak insan hakları hukukunun süjeleri olan devletler yetki alanında bulunan bireylerin ve özellikle dezavantajlı gruplar içerisinde konumlandırılan, korunmaya muhtaç konumda çocukların, yaşama ve sağlık hakkı ile doğrudan bağlantılı olan gıda haklarını korumak için üzerine düşeni yapmakla mükellef kılınmışlardır. Yeterli gıda hakkının teminat altına alınması ve korunmasının sağlanması için devletler, sağlıklı bir toplumun geleceği olan çocukların gıdaya erişimini sağlamak noktasında bir takım pozitif yükümlülüklerle donatılmıştır. Devletler, üstün yararını her şeyden öteye koydukları çocukların başta açlıktan kurtulma hakkının sağlanması, yeterli, erişilebilir ve sürdürülebilir güvenli gıdaya erişiminin kolaylaştırılması, mevcut kaynakların azami ölçüde ulaşılabılır kılınması hususlarında üstüne düşen her şeyi ayrımcılık yapmaksızın, “aşamalı olarak” yerine getirme sorumluluğu altındadır.

Anahtar Kelimeler:

yeterli bir yaşam standardı hakkı

pozitif yükümlülük

açlıktan kurtulma özgürlüğü

yeterli gıda hakkı

çocuk hakları

CHILDREN'S RIGHT TO ACCESS TO ADEQUATE FOOD IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS TEXTS

ABSTRACT

It is obvious that a basic human rights problem is for individuals to achieve a decent standard of living and to make it sustainable. One of the basic conditions for living a decent and reasonable life is “access to food”. The right to food, which entered the international law texts together with the “right to nutrition”, which was first included in the Geneva Declaration of the Rights of the Child dated 1924, which is a soft law text, was regulated within the scope of the right to provide an adequate standard of living in the Universal Declaration of Human Rights of 1948. It can be stated that many texts related to human rights, including the United Nations Declaration on the Rights of the Child announced in 1959, the United Nations Covenant on Economic, Social and Cultural Rights dated 1976, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women dated 1979, and the Convention on the Rights of the Child of 1989, ensure the right to food.

As a requirement of international law, states, which are the subjects of human rights law, are obliged to do their part to protect the food rights of individuals within their jurisdiction, and especially of children in disadvantaged groups and in need of protection, which are directly linked to the right to life and health. In order to guarantee and protect the right to adequate food, states are endowed with a number of positive obligations to ensure that children, who are the future of a healthy society, have access to food. States are under the responsibility of “progressively” fulfilling their duties, without discrimination, in ensuring the right of children, whose best interests they put above all else, to be free from hunger, to facilitate their access to adequate, accessible, and sustainable safe food, and to make available resources available to the maximum extent.

Keywords:

the right to an adequate standard of living

positive obligation

right to be free from hunger

right to adequate food

children's right

GİRİŞ

Bireylerin makul bir yaşam düzeyine erişebilmesi ve bunun sürdürülebilir kılınması insan onurunun bir gereğidir. İnsan onuruna yaraşır, makul bir hayat yaşayabilmek olarak ifade edilebilecek “yeterli bir yaşam standardı hakkı” (*the right to an adequate standard of living*) ilk defa 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nde (*Universal Human Rights Declaration*) düzenlenmiştir. Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı olduğunu 25. maddesi kapsamında ifade eden Beyanname, bu hakkın giyim, konut, tıbbi bakım ve gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkı ile birlikte beslenmeyi de içerdiğini ifade etmektedir.^[1] Her ne kadar uluslararası hukukta bağlayıcı bir metin olmasa da Evrensel Beyanname’de yeterli bir yaşam standardı hakkının bir unsuru, bir gerekliliği olarak “gıda hakkı”na yer verilmiş olması oldukça önemlidir. Söz konusu düzenleme gıda hakkının ayrıca düzenlenmesi için alan açmış, temel teşkil etmiştir. Nitekim Evrensel Beyanname’yi takip eden pek çok uluslararası metinde gıda hakkının gıdaya erişim hakkı, yeterli gıda hakkı, açlıktan kurtulma hakkı, beslenme hakkı gibi farklı şekillerde düzenlenerek garanti altına alınmıştır.

Bağlayıcı bir metin olarak ilk defa 1966 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda imzaya açılan ikiz sözleşmelerden biri olan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”nde” (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, ECOSOC*) yer verilen “yeterli gıda hakkı”, Taraf Devletlere önemli yükümlülükler yüklemiştir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (Komite) tarafından Sözleşme’nin uygulanabilirliğine ilişkin genel ilkeleri göstermesi için hazırlanan genel yorumlarla anlaşılabilir kılınan gıda hakkı, çekirdek yükümlülük olarak “açlıktan kurtarma” yükümlülüğü ile birlikte tanınmıştır.

“Açlıktan kurtarma (*freedom from hunger*)” Birleşmiş Milletlerin kuruluş sürecinden bugüne pek çok uluslararası metinde kendisine yer bulan bir kavram olmakla birlikte ilk olarak dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

[1] “Universal Human Rights Declaration,” Art.25, 10 December, 1948, United Nations (UN), erişim Nisan 9, 2023, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

Başkanı Franklin Delano Roosevelt'in 1941'de gerçekleştirdiği konuşmasında bahsedilir olmaya başlamıştır. 6 Ocak 1941'de ABD Kongresine hitaben Roosevelt, "Dört Özgürlük Üzerine Konuşma (Four Freedom Speech)" sını gerçekleştirir. Roosevelt'in "dünyanın her yerinde" (*everywhere in the world*) "güvenli bir geleceğin" inşa edilmesi için temel araç olarak kabul ettiği dört temel özgürlükten biri "yoksulluktan kurtulma özgürlüğü" (*freedom from want*) olarak ifade edilmiştir.^[2] Yoksulluktan kurtulma özgürlüğünü, "her ulusa kendi vatandaşları için sağlıklı bir barışçıl yaşamı temin edecek ekonomik yakınlaşma kurulması" olarak tanımlayan^[3] Roosevelt, 1943 yılında Hot Springs, Virginia'da gerçekleştirilen "Birleşmiş Milletler Uluslararası Gıda ve Tarım Konferansı"nda (*United Nations Conference on Food and Agriculture, UN*) açlıktan kurtulmayı, yoksulluktan kurtulmanın önemli bir bileşeni olarak ifade etmiştir.^[4]

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan dünyanın kurucu babalarından Roosevelt tarafından vurgulanan açlıktan kurtulma özgürlüğü, ekonomik ve sosyal iş birliğini önemseyen Birleşmiş Milletlerin üzerine inşa edildiği temel kavramlardan biri olmuştur. Bu doğrultuda imzalanan uluslararası sözleşmeler, yayınlanan tavsiye, rapor ve ilkeler, oluşturulan çeşitli uzmanlık kuruluşları aracılığıyla gıda hakkının gıda hakkının tanınması, teminat altına alınması, garanti altına alınması için sistemin aktörleri olan devletlere önemli yükümlülükler yüklenmiştir. Saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğü olarak da ifade edilen negatif yükümlülük ile birlikte devletlerin olumlu bir edimde bulunmasına imkân veren pozitif yükümlülükler devletleri sorumluluk altına sokmuştur.

Küresel çapta etkileri bulunan yeterli gıda hakkının sağlanması konusunda salt devletlere sorumluluk yüklemenin yeterli olmayacağını belirten Birleşmiş

[2] "Message to Congress," 1941, Franklin Delano Roosevelt, erişim 11 Nisan, 2023, <https://www.fdrlibrary.org/four-freedoms>.

[3] Burcu Değirmencioğlu, *Westphalian Modelden Bugüne Egemenliğin Dönüşümü Bağlamında Yeni Dünya Düzeninin İnşası* (Ankara: Adalet, 2022), 141.

[4] "UN Conference on Food and Agriculture," Hot Springs, Virginia, May 18-June 3, 1943, erişim 10 Nisan, 2023, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v01/comp16>; Urban Jonsson, *Nutrition and The United Nations Convention on The Rights of the Child* (UNICEF, 1993), 1.

Milletler, tüm aktörlerin birlikte çalışması gerektiğini ifade etmiştir.^[5] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından yeterli gıda hakkı sağlanması hakkında hazırlanan raporda, “Diğerlerinin Sorumluluğu” (*The Responsibilities of Others*) başlığı altında devletlerle birlikte çok uluslu şirketler de dahil olmak üzere özel sektörün, sivil toplum örgütlerinin ve uluslararası kuruluşların işbirliği halinde hareket etmesi gerekliliği belirtilerek, hakkın “dayanışma hakkı” niteliğine vurgu yapılmıştır.^[6]

Özellikle korunmaya muhtaç, kırılgan grupları ifade eden dezavantajlı gruplar söz konusu olduğunda küresel iş birliği ve dayanışmanın önemi ortadadır. Yeterli gıda hakkının sağlanmasında noktasında dezavantajlı gruplar içerisinde sayılabilecek olan çocuklar, sağlıklı ve sürdürülebilir bir dünyanın geleceğini oluşturmaktadır. Hâl böyle olmakla birlikte yapılan çalışmalar göstermektedir ki bugün dünya çocuk nüfusunun üçte biri gıda yoksulluğu ile mücadele etmektedir.^[7] Çocuk yoksulluğunu sona erdirmek, çocukların yeterli, güvenilir gıdaya erişmesini sağlamak fiziksel ve psikolojik anlamda gelişen ve tamamlanan bir dünyanın anahtarı olduğu için, başta devletler olmak üzere dünyanın tüm aktörlerinin çocukların yeterli gıdaya erişim hakkını garanti altına alma noktasında özveri ve özenli bir çaba ile hareket etmesi gerekmektedir.

I. GIDA HAKKININ TARİHSEL SERÜVENİ

Bireylerin insan onuruna yaraşır, makul bir yaşam sürebilmesi ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması için en temel haklardan biri olan “gıda hakkı” uluslararası hukuka ilk defa bir yumuşak hukuk belgesi olan 1924 tarihli “Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi (*Geneva Declaration of the Rights of the Child*)” ile girmiştir. “Milletler Cemiyeti” (*League of Nations*) tarafından hazırlanan Bildiri, gıda hakkını beslenme hakkıyla bağlantılı olarak düzenlemiştir. “Tüm ulusların insanlığın çocuğa verebileceği en iyi şeyi borçlu olduğunu” kabul ederek söze başlayan bildiri, çocuğun hem maddi

[5] UN Office of The High Commissioner for Human Rights. FAO, “The Right to Adequate Food.” Fact Sheet No.34, 23. Erişim 5 Nisan, 2023. <https://www.refworld.org/docid/4ca460b02.html>.

[6] “The Right to Adequate Food.” Fact Sheet No.34, 23-25.

[7] UNICEF, *Child Food Poverty: A Nutrition Crisis in Early Childhood* (New York: UNICEF, October 2022), 4.

hem de manevi olarak normal gelişimi için gerekli araçların sağlanması ve “aç olan çocuğun beslenmesi gerektiği”ni (*the child that is hungry must be fed*) ifade etmiştir.^[8]

II. Dünya Savaşı'nın ardından “barış ve güvenlik”, “ekonomik ve sosyal işbirliği” ve “insan hakları” sütunları üzerine kurulan yeni dünyanın en önemli uluslararası örgütü olan Birleşmiş Milletler, küresel düzlemde ekonomik ve sosyal işbirliğini gerçekleştirebilmek, ortak bir düzen yaratabilmek gayesiyle hareket etmiştir.^[9] Bu doğrultuda gıda hakkına göz kırpan ilk metnin 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olduğu söylenebilecektir. Birleşmiş Milletler halkları tarafından ret oyu kullanılmaksızın^[10] kabul edilen kabul edilen doğruluğu tartışılmaz bir metin olarak Evrensel Beyanname^[11], giriş kısmında belirttiği üzere “daha geniş bir hürriyet alanı içerisinde daha iyi hayat şartları kurmayı” taahhüt ederek^[12], 25.maddesinde “yeterli bir yaşam standardı hakkı”na (*the right to a standard of living adequate*) yer vermiştir.^[13]

Herkesin kendisi ve ailesi için gıda, giyim, barınma, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek yeterli bir yaşam standardına, işsizlik, hastalık, özürlülük, dul kalmak, yaşlılık veya diğer kontrolü dışındaki nedenlerle geçim sıkıntısı durumunda güvenliğe sahip olma hakkı vardır.

Hukuken bağlayıcı niteliğe sahip olmaması nedeniyle Kapani'nin ifadesiyle “platonik haklar listesi” olarak nitelendirilebilecek olan^[14] Evrensel Beyanname'de düzenlenen yeterli bir yaşam standardı hakkı sosyal ve

[8] “Geneva Declaration of the Rights of the Child,” 26 September, 1924, League of Nations, erişim Nisan 9, 2023, <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.

[9] Değirmencioğlu, *Yeni Dünya Düzeninin İnşası*, 140 vd.

[10] İlyas Doğan, *İnsan Hakları Hukuku*, 2.Baskı (Ankara: Astana Yayınları, 2015), 173.

[11] Değirmencioğlu, *Yeni Dünya Düzeninin İnşası*, 198.

[12] UN, “Universal Human Rights Declaration.”

[13] UN, “Universal Human Rights Declaration.”

[14] Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 7.Baskı (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 1993), 62.

ekonomik hakların “özünde” yer almaktadır.^[15] Bireyin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmesi için “gıda hakkı”, kapsayıcı bir hak olarak insan onuruna yaraşır bir yaşamı hedefleyen yeterli bir yaşam standardı hakkının temel koşullarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.^{[16][17]}

Birleşmiş Milletler insan hakları enstrümanlarından biri olarak 1966’da Genel Kurulda kabul edilerek 1976’da yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de “yeterli gıda hakkı”na (*right to adequate food*) yer vermiştir. Sözleşme’nin 11.maddesinde yeterli bir yaşam standardı hakkı kapsamında vurgulanan “yeterli gıda hakkı”, Taraf Devlet yükümlülüklerini belirlemesi açısından birincil derecede önem arz eden metin olarak ifade edilebilecektir:^[18]

[15] Bülent Algan, “Yeterli Bir Yaşam Standardı Hakkı: Yeni Anayasada Yer Alması Gerekli Bir İnsan Hakkı,” içinde *Hukuk Biliminin Güncel Sorunları III. Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2012), Cilt 1, 87.

[16] Algan, “Yeterli Bir Yaşam Standardı Hakkı: Yeni Anayasada Yer Alması Gerekli Bir İnsan Hakkı,” 87; Evrensel Beyanname’nin 25.maddesine göre gıda, giyinme, barınma, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetlerin sağlanması yeterli bir yaşam standardı hakkının temel unsurları arasında sayılmıştır. Asbjørn Eide, “The Right to An Adequate Standard of Living Including the Right to Food,” in *Economic, Social and Cultural Rights*, ed., Asbjørn Eide, Catarina Krause, Allan Rosas, Second Revised Edition (The Hague: Kluwer Law International, 2001), 133.

[17] Yeterli bir yaşam standardının sağlanmasına ilişkin hükümler 1961’de Avrupa Konseyi kapsamında imzalaya açılan “Avrupa Sosyal Şartı (The European Social Charter)”nda da yer almıştır. Yeterli kaynaklardan yoksun olan herkesin, sosyal ve tıbbi yardım alma hakkı (Bölüm 1, m.13), tüm çalışanların kendileri ve ailelerine iyi bir yaşam düzeyi sağlamak için yeterli adil bir ücret alma hakkı (Bölüm 1, m.4), yeterli sosyal güvenlik yardımı hakkı, yaşlıların iyi bir yaşam sürebilmeleri için yeterli kaynakların sağlanması hakkı (m.23) yeterli bir yaşam standardının sağlanması amacına hizmet eder şekilde düzenlenmiştir. Bununla beraber Avrupa Sosyal Şartı’nda yeterli bir yaşam standardı bağlamında gıda hakkına yer verilmediği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: “The European Social Charter,” 18 October 1961, Council of Europe, erişim 28 Nisan, 2023, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=035>.

[18] “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights,” Art.11, 16 December 1966, UN, erişim 9 Nisan, 2023, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>.

1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin kendisi ve ailesi için yeterli gıda, giyinme ve barınma dahil olmak üzere yeterli bir yaşam standardını ve yaşam koşullarının sürekli olarak iyileştirilmesi hakkını tanıır. Taraf Devletler, bu hususta, özgür rızaya dayalı uluslararası işbirliğinin asli önemini kabul ederek, bu hakkın gerçekleştirilmesi için uygun adımları atacaktadırlar.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin açlıktan kurtulma temel hakkını kabul ederek, bireysel olarak ve uluslararası işbirliği yoluyla, özel tedbirleri de içeren gerekli tedbirleri alacaklardır:

a) Teknik ve bilimsel bilgiden tam olarak yararlanmak suretiyle, beslenme ilkeleri konusundaki bilgileri yayarak ve tarım sistemlerinin en verimli şekilde geliştirmeyi ve doğal kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını sağlayarak besinlerin üretilmesi, korunması ve dağıtılması yöntemlerini iyileştirmek; ve

b) Gerek gıda maddeleri ihraç eden, gerek gıda maddeleri ithal eden ülkelerin sorunlarını dikkate alarak, dünyadaki gıda arzının ihtiyaca göre adil bir şekilde dağıtımını sağlamak.

Sözleşme'nin 25.maddesi, insanın onurlu bir yaşam sürmesi için kendisi ve ailesi için gerekli olan barınma, giyinme ile birlikte gıda hakkını da içeren “yeterli bir yaşam standardı hakkı” (*the right of an adequate standard of living*) ve “yaşam koşullarının sürekli olarak iyileştirilmesi hakkı”nı (*the continuous improvement of living conditions*) tanımaktadır. Bu noktada Taraf Devletlerin, rızaya dayalı uluslararası işbirliğinin asli önemini kabul ederek bu hakkın gerçekleştirilmesi için uygun tedbirleri alma yükümlülükleri bulunmaktadır.

Bir hak öznesi olarak çocuğa ilişkin tüm hakları düzenlemek amacıyla 20 Kasım 1989'da “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” (*Convention on the Rights of the Child*) kabul edilmiştir.^[19] 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1959 tarihinde yumuşak bir hukuk belgesi olarak ilan edilen BM “Çocuk Hakları Bildirgesi (*Declaration of the Rights of the Child*)”^[20]nin 4.ilkesinde

[19] “Convention on the Rights of the Child,” Art.24, 20 November 1989, UN, erişim 10 Nisan, 2023, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>.

[20] “Declaration of the Rights of the Child,” 20 November 1959, UN, erişim 10 Nisan, 2023, <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/1-declaration-rights-child-1959>.

yer alan çocuğun sağlık içinde gelişme ve yetişme hakkı kapsamında düzenlenen “yeterli beslenme hakkı” nı (*right to adequate nutrition*) daha ayrıntılı hükümlerle düzenlemiştir. Sözleşme’nin 24.maddesi Taraf Devletlere, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma hakkını tanıma ve güvence altına alma noktasında her türlü çabayı gösterme konusunda yükümlülük yüklemiştir. Bununla birlikte 27.maddede ifade edilen her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişimini sağlayacak “yeterli bir hayat seviyesine sahip olma hakkı” nı (*a standard of living adequate ... development*)^[21] tanımak üzere Taraf Devletler, ulusal durumlarına göre ve olanakları ölçüsünde ana-babaya ve çocuğun bakımını üstlenen kişilere gereksinimi olması halinde özellikle beslenme, giyim ve barınma konularında maddi yardım ve destek programları uygulayacaklardır.^[22]

1990’lı yıllarda gıda hakkının değerinin anlaşılmaya başlaması sürecinde atılan en önemli adımlardan biri, 1996 yılında Roma’da toplanan “Dünya Gıda Zirvesi” (*World Food Summit*) olmuştur. BM Gıda ve Tarım Örgütü’nün daveti üzerine bir araya gelen devletler, herkesin “güvenli ve besleyici gıdaya erişim hakkı (*the right to have access to safe and nutritious food*)” nı, “yeterli beslenme hakkı (*the right to adequate food*)” ve temel bir hak olarak “açlıktan kurtulma hakkı (*the fundamental right to be free from hunger*)” nı teyit etmişlerdir.^[23] Bununla birlikte Zirve’ye katılan devlet temsilcileri, yetersiz beslenen insanların sayısını en geç 2015’e kadar mevcut düzeylerinin yarısına indirmek için acil bir bakış açısıyla, herkes için gıda güvenliğini sağlamaya ve tüm ülkelerdeki açlığı ortadan kaldırmaya yönelik süregelen çabaya ilişkin siyasi irade ile birlikte ortak ve ulusal taahhütlerini belirtmişlerdir.

Gıda hakkı bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek olan Dünya Gıda Zirvesi’nin ardından 1999 yılında BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından “Genel Yorum 12” (*General Comment*

[21] UN, “Convention on the Rights of the Child.”, m. 27/3

[22] UN, “Convention on the Rights of the Child.”, m. 27/3

[23] “Rome Declaration on World Food Summit,” 13-17 November 1996, Rome, Italy, erişim 10 Nisan, 2023, <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>.

12) hazırlanmıştır.^[24] “Yeterli Gıda Hakkı” (*The Right to Adequate Food*) başlıklı Genel Yorum 12 ile gıda hakkının içeriği, kapsamı ve devletlerin hakka ilişkin yükümlülükleri açıkça ortaya konulmuştur.^[25]

2000 yılında ise BM İnsan Hakları Konseyi bünyesinde “Gıda Hakkı Özel Raportörlüğü” (*Special Rapporteur on the right to food*) oluşturulmuştur.^[26] Yıllık tematik raporlar yayınlayan, dünya çapında gıda hakkının durumunu gözlemleyen, ülke ziyaretleri gerçekleştiren, Devletler ve ilgili taraflarla gıda hakkı ihlalleri hakkında iletişim kuran Gıda Hakkı Özel Raportörlüğü^[27] tarafından onurlu bir yaşamı garanti eden gıda hakkı, bireylerin ait olduğu kültürün geleneklerine uygun olarak yeterli miktarda ve kaliteli gıdaya, doğrudan veya satın alma yoluyla, düzenli, sürekli ve kısıtlanmamış bir erişim hakkı olarak nitelendirilmiştir.^[28]

2000’li yıllardan itibaren üzerinde daha çok durulmaya başlanan gıda hakkı, BM Genel Kurulunda 2006 yılında imzaya açılan “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi”nde (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*) düzenlenmiştir. Sözleşmenin 28.maddesinde “yeterli bir yaşam standardı ve sosyal koruma hakkı (*adequate standard of living and social protection*)” hakkı kapsamında yeterli bir yaşam standardı sağlanması

[24] “General Comment 12 (Twentieth Sessions, 1999): The Right to Adequate Food (Art.11),” 26 April- 14 May 1999, Geneva, UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, erişim 10 Nisan, 2023, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2F1999%2F5&Lang=en.

[25] Peerzada, “Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı,” 86.

[26] “The Right to Food,” Resolution 2000/10, UN Commission on Human Rights, erişim 10 Nisan, 2023, https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?m=101.

[27] “Activities of the Special Rapporteur,” UN, erişim 11 Nisan, 2023, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/about-mandate>.

[28] “The Right to food defined,” UN Special Rapporteur on Food, erişim 11 Nisan, 2023, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/about-right-food-and-human-rights>.

ve yaşam koşullarının sürekli iyileştirme hakkının sağlanması için “gıda hakkı”nı garanti altına alınmıştır.^[29]

II. YETERLİ GIDA HAKKI BAKIMINDAN DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Pek çok insan hakkıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişki içerisinde olan gıda hakkı, temel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Gıda Hakkı Özel Raportörü Jean Ziegler tarafından 2001 yılında yazılan bir raporda gıda hakkını, “matrix” bir hak olarak nitelendirilmiştir.^[30] Etimolojik kökeni itibariyle geç 14. yüzyılda ana rahmini ifade eden “matrix” kelimesi^[31], anlam itibariyle içinden yeni bir şey türeyen, oluşan veya gelişen şey, temel, taban, başlangıç noktasını karşılamaktadır.^[32] “Matrix” bir hak olarak gıda hakkı, çoğu diğer hakkın varlığına temel olan, ondan kaynaklanan, o olmadan diğer hakların olması gereken şekilde var olamayacağına kabul edildiği bir insan hakkı olarak ifade edilebilecektir.

Gıda hakkının yumuşak hukuk metinleriyle tanınması her ne kadar yeni tarihli olmasa da uluslararası hukukun bağlayıcı metinleriyle korunması ve güvence altına alınması 1970’lerden sonra mümkün olmuştur. Bu noktada milat kabul edilen metin, 1976 yılında yürürlüğe giren BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 11.maddesine istinaden yapılan “Genel Yorum 12” olmuştur. Yeterli gıda hakkının ne olduğunu ortaya koyan Genel Yorum 12 ile Komite, gıda hakkını sağlamak bakımından devletlerin karşı karşıya geldikleri zorlukları yorumlamakta güçlük çektiklerini ifade

[29] “Convention on the Rights of Persons with Disabilities,” 13 December 2006, UN, erişim 28 Nisan, 2023, <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd?page=2>.

[30] “The Right to Food: Report by the Special Rapporteur on the right to food,” Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2000/10, 7 February 2001, erişim 11 Nisan, 2023, <https://digitallibrary.un.org/record/435941#record-files-collapse-header>.

[31] “Matrix,” Online Etymology Dictionary, erişim 11 Nisan, 2023, <https://www.etymonline.com/search?q=matrix>.

[32] “Matrix,” Cambridge Dictionary, erişim 11 Nisan, 2023, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/matrix>.

ederek, bu yorum ile gıda hakkının sağlanmasına ilişkin ilkelerin ortaya konulacağını belirtmiştir.^[33]

“Yeterli gıdaya sahip olma hakkı” başlıklı Genel Yorum 12, gıda hakkını matrix bir hak olarak kabul ederek, bireylerin tüm haklardan yararlanabilmesi için gıda hakkının hayati bir öneme sahip olduğunu ifade ederek söze başlar.^[34] Yeterli gıda hakkının insan onuru ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu ve Evrensel Beynamede yer alan diğer insan haklarının yerine getirilmesi için zorunlu olduğunu teyit eden Komite, yoksulluğun yok edilmesine ve tüm insan haklarının yerine getirilmesine yönelik uygun ekonomik, çevresel ve sosyal politikaların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde benimsenmesi gereken sosyal adaletten ayrılmaz olduğunu ifade etmiştir.^[35]

Genel Yorum 12, gıda hakkının sağlandığından bahsedilebilmesi için gıdanın belli başlı özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar “yeterlilik” (*adequacy*), “sürdürülebilirlik” (*sustainability*), “bulunabilirlik” (*availability*) ve “erişilebilirlik”tir (*accessibility*).^[36] Gıda hakkıyla ilgili olarak “yeterlilik” kavramının özellikle önemli olduğunu belirten metin, yeterliliğin erişilebilir olan gıdaların veya diyetlerin belirli koşullar altında insanlar için en uygun kabul edilip edilmeyeceğini belirlenmesinde dikkate alınması gereken bir dizi faktörün altının çizilmesine hizmet ettiğini belirtmiştir.^[37] “Sürdürülebilirlik” kavramı ise özünde yeterli gıda veya gıda güvenliği kavramıyla bağlantılıdır ve gıdanın hem şimdiki hem de gelecek nesiller

[33] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §2.

[34] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §1.

[35] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §3.

[36] “Gıda bulunabilirliği/mevcudiyeti ve erişiminin yeterliliği ve sürdürülebilirliği (adequacy and sustainability of food availability and access)” UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §7.

[37] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §7.

için erişilebilir olduğunu ima etmektedir.^[38] “Yeterliliğin” kesin anlamı büyük ölçüde; hüküm süren sosyal, ekonomik, kültürel, iklimsel, ekolojik ve diğer koşullar tarafından belirlenirken, “sürdürülebilirlik” uzun vadeli kullanılabilirlik ve erişilebilirlik kavramını içermektedir.^[39]

Yeterli gıda hakkını, bireylerin beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli miktarda ve kalitede, olumsuz maddelerden arındırılmış ve belirli bir kültür içinde kabul edilebilir gıdanın mevcudiyeti ile bu tür yiyeceklere sürdürülebilir ve diğer insan haklarının kullanılmasına müdahale etmeyecek şekilde erişilebilirliğinin sağlanması olarak tanımlayan Komite^[40], bu hakkın yerine getirilmesi için devletlere önemli sorumluluklar düştüğünü belirtmiştir.

A) YÜKÜMLÜLÜKLERİN TEMEL NİTELİĞİ

Hukukun evrensel ilkelerinden biri olarak kabul edilen *pacta sunt servanda* (ahde vefa/sözleşmeye bağlılık) ilkesinin bir gereği olarak^[41] uluslararası hukukta devletler, sözleşme ve protokollerde öngörülen yükümlülüklere uygun hareket etmek durumundadırlar.^[42] Nitekim Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 2.maddesinde Taraf Devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması için yerine getirmesi gereken yükümlülüklerin genel niteliğini belirlenmiştir:

Bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet, münferiden ve ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere uluslararası yardım ve iş birliği yoluyla, mevcut kaynakların azamisini kullanarak, bilhassa yasal düzenleme suretiyle alınacak tedbirleri

[38] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §7.

[39] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §7.

[40] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §8.

[41] Doğan, *İnsan Hakları Hukuku*, 381.

[42] Yaşar Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2020), 67.

de içerek şekilde her türlü uygun önlem vasıtasıyla, bu Sözleşme’de tanınan hakların tam olarak kullanılmasını aşamalı olarak taahhüt eder.^[43]

Taraf Devletlere düşen bu yükümlülükler, Komite tarafından 1990 yılında hazırlanan Genel Yorum 3 ile ele alınmıştır. Yeterli gıda hakkı bağlamında, Taraf Devletlerin temel yükümlülüğü, hakkın tam olarak gerçekleştirilmesine “aşamalı olarak” (*progressively*) ulaşılabilmesi için adım atmak olarak belirtilmiştir.^[44] Bu durum, hakkın gerçekleştirilmesi amacına doğru olabildiğince hızlı hareket etme zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir.^[45] Her Devlet, yetkisi altındaki bireylerin açlıktan kurtulmalarını sağlamak için yeterli, beslenme açısından güvenli asgari temel gıdaya erişimi sağlamakla yükümlüdür.^[46]

B) GIDA HAKKINA İLİŞKİN ÜÇ FARKLI DÜZEYDE YÜKÜMLÜLÜK

1997 yılında Uluslararası Hukukçular Komisyonu’nun davetiyle Maastricht kentinde ekonomik, sosyal ve kültürel hakların devletleri ne tür yükümlülükler altına soktuğu konusuna değinilen bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantının ardından başta ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olmak üzere, tüm insan hakları bakımından geçerli olduğu kabul edilebilecek “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlaline İlişkin Maastricht İlkeleri” (*Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights*)^[47] ilan edilmiştir:

[43] UN, “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, Art.2.

[44] “General Comment No. 3: The Nature of States’ Parties’ Obligations (Art.2, Para.1, of the Covenant),” 14 December 1990, UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, §10, erişim 20.05.2023, <https://www.refworld.org/docid/4538838e10.html>.

[45] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §14.

[46] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §14.

[47] “The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights,” 22-26 January 1997, erişim 13 Nisan, 2023, http://hrlibrary.umn.edu/instreet/Maastrichtguidelines_.html.

6. Medeni ve siyasal haklar gibi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da Devletlere üç farklı türde yükümlülük yükler: saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülükleri. Bu üç yükümlülüğün herhangi birinin yerine getirilmemesi, söz konusu hakkın ihlali anlamına gelir. Saygı gösterme yükümlülüğü, Devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasına müdahale etmekten kaçınmasını gerektirir... Koruma yükümlülüğü, Devletlerin bu tür hakların üçüncü kişiler tarafından önlenmesini gerektirir... Yerine getirme yükümlülüğü, Devletlerin bu tür hakların tam olarak gerçekleştirilmesine yönelik uygun yasal, idari, bütçesel, yargısal ve diğer önlemleri almasını gerektirir.

7. Saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerinin her biri davranış yükümlülüğü ve sonuç yükümlülüğü unsurlarını içerir... Eylemde bulunma yükümlülüğü, belirli bir haktan yararlanmayı gerçekleştirmek için makul olarak hesaplanmış bir eylemi gerektirir... Sonuçlandırma yükümlülüğü, devletlerin ayrıntılı bir maddi standardı karşılamak için belirli hedeflere ulaşmasını gerektirir.^[48]

Diğer tüm insan hakları gibi, yeterli gıda hakkı da Taraf Devletlere “saygı gösterme” (*respect*), “koruma” (*protect*) ve “yerine getirme” (*fulfil*) olmak üzere üç tür yükümlülük yüklemektedir. Taraf Devletlerin farklı düzeylerdeki bu yükümlülüklerinin gerektirdiği bazı önlemler daha acil nitelikteyken, diğer önlemlerin, gıda hakkının tam olarak gerçekleştirilmesini kademeli/aşamalı olarak (*progressively*) gerçekleştirmek üzere daha uzun vadeli nitelikte olduğu ifade edilebilecektir.^[49]

1- Saygı Duyma Yükümlülüğü

Devletlerin insan haklarına ilişkin temel yükümlülüğü, öngörülen sınırlar dışında onlara dokunmamaktır.^[50] George Jellinek’in klasikleşen haklar kategorizasyonundaki negatif statü hakları karşısındaki devletin tutumuna benzetilen saygı duyma yükümlülüğü, devletin hakkın kullanımına karışmamasını,

[48] The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights, §6-7.

[49] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §16.

[50] Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 64.

bir nevi gölge etmemesini gerektirmektedir.^[51] Bu bağlamda saygı duyma yükümlülüğüne karşılık gelen negatif yükümlülükteki “negatif” sözcüğünün genel olarak devletlere hareketsiz kalma, kaçınma, karışmama gibi olumsuz edimleri yüklediği söylenebilecektir.^[52]

Devletlerin temel yükümlülüğünü ifade eden saygı duyma yükümlülüğü (*respect*), devletlere negatif bir edim borcu yüklemektedir. Saygı duyma yükümlülüğü bağlamında devletlerin, bireylerin başkaca bir olanağa gereksinim duymaksızın yararlanabileceği yeterli gıda hakkının kullanılmasına karışmama, müdahalede bulunmama, hakkın kullanılmasını engellememesi gerektiği söylenebilecektir.^[53]

Temel bir yükümlülük olan saygı duyma yükümlülüğünün yerine getirilmesinde ülke kaynaklarının durumuna, mevcudiyetine, diğer faktörlere veya zorluklara bakılmayacaktır. Maastricht İlkeleri’nde ifade edildiği üzere, her bir hakkın en azından asgari temel düzeylerinin karşılanması için devletlerin saygı duyma yükümlülüğü gibi “asgari çekirdek yükümlülüğü” (*minimum core obligation*) bulunmaktadır.^[54] Gıda hakkı özelinde değerlendirildiğinde, devletlerin saygı duyma yükümlülüğünün hakkın sağlanmasında oldukça sınırlı bir imkâna sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu bağlamda saygı duyma yükümlülüğünün devletlerin mevcut durumu korumak için devletlerin birtakım önlemler almalarını gerektirdiği hallerde pozitif yükümlülüğe dönüşebileceği, olumlu edimde bulunmayı da gerektirebileceği ayrıca belirtilmelidir.^[55]

[51] Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 64.

[52] Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 64.

[53] Bülent Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007), 86.

[54] “The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights,” §9.

[55] Peerzada, “Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı,” 156.

2- Koruma Yükümlülüğü

İnsan hakları hukukunda saygı duyma yükümlülüğü ya da diğer bir ifadeyle negatif yükümlülükler ek olarak, sistemin aktörü olan devletlere hakkın korunması, yerine getirilmesi için bir takım olumlu edimlerde bulunmak üzere “pozitif yükümlülükler” de yüklenmiştir. Devletlerin hakkın bireysel veya kolektif olarak kullanılmasına katlanma yükümlülüğü, karışmama, müdahale etmeme, gölge etmeme edimini ifade eden negatif yükümlülük karşısında pozitif yükümlülük, devletlerin pozitif, olumlu, aktif^[56] edimlerini ifade etmektedir.^[57] İnsan hakları açısından pozitif yükümlülük, devletlerin hakların gerçekleştirilmesini sağlama, yetki alanındaki herkesin bu haklardan yararlanması için tedbirler alma ve belli bir faaliyette bulunma^[58], ülkede haklara ilişkin bilinç oluşturabilmek için çeşitli sosyal politikalar ve eğitim politikalarıyla insan haklarını destekleme, gerekli yasal düzenlemeleri açık ve erişilebilir şekilde yapma, hakların yatay ve dikey ihlalleri iddiası karşısında etkili soruşturma yapma sorumluluklarını kapsamaktadır.^[59] Bu bağlamda devletlerin pozitif yükümlülüğü, saygı duyma yükümlülüğü ya da negatif yükümlülük olarak ifade edilecek kamu makamlarının müdahalede bulunmama duruşunun yanında, devletin egemenlik alanındaki herkesin haklarına ve bireysel özgürlüklerine keyfi olarak müdahale edilmesini önlemek, hak ve özgürlükleri korumak ve güvence altında olan tüm hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanılmasının sağlanması için gerekli tüm önlemleri alması gerekliliğini ifade etmektedir.^[60]

[56] Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, 188.

[57] Burcu Değirmencioğlu, “Klasik Egemenlik Anlayışında ‘Pozitif Yükümlülük Doktrini’ ve Türkiye’ye Yansımaları,” *İnsan Hakları Yıllığı* 39, (2021): 72.

[58] Reyhan Sunay, *Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları* (Konya: Çizgi Yayıncılık, 2013), 58.

[59] Değirmencioğlu, “Klasik Egemenlik,” 73.

[60] Ail Campbell, “Positive Obligations under the ECHR: Deprivation of Liberty by Private Actors,” *Edinburg Law Review*, 22(1) (2006): 401; David Harris, Michel O’Boyle, Colin Warbrick, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*, çev. Ulaş Karan, Merve Bingöllü Kılıcı (Ankara: Avrupa Konseyi Program Ofisi, 2013), 19-22, Değirmencioğlu, “Klasik Egemenlik,” 73.

Niteliği gereği devletin olumlu edimlerde bulunmasını gerektiren pozitif yükümlülüklerden biri olan koruma yükümlülüğü (*obligation to protect*), yeterli gıda hakkını sağlamakla yükümlü olan devletlere bireyleri haktan mahrum bırakmama, hakkın korunması için hem kendi eylemlerini hem de devlet dışı aktörlerin^[61] davranışlarını kontrol etmede gerekli özeni gösterme sorumluluğunu yüklemektedir.^[62] Egemenlik yetkisi altında bulunan bireylerin yeterli gıdaya erişimlerinden mahrum bırakılmaması sağlamak için devlet tarafından uygun, yeterli önlemlerin alınması, bununla birlikte devletin üçüncü tarafın etkisinin gerektirdiği sorumluluğun gereğini de yerine getirmesi gerekmektedir.^[63]

Koruma yükümlülüğü devletlere geniş kapsamlı sorumluluklar yüklemektedir. Devletler yeterli gıda hakkının korunması konusunda sadece kendi eylemleri ya da eylemsizliklerinden değil, aynı zamanda yetki alanları içindeki bireylerin ve devlet dışı diğer aktörlerin eylemlerinden ve bu eylemlerin neden olduğu ihlallerden de tamamıyla sorumlu tutulmaktadır.^[64] Netice itibariyle devletlerin, gıda hakkına saygı duymanın çok ötesinde hakkın

[61] İnsan haklarını koruma yükümlülüğü, devlet bakımından “yatay sorumluluk” doğurmaktadır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra insan hakları konusunda değişen, gelişen ve iç içe geçen ilişkiler ağının “devlet dışı faktörler”in de insan haklarını ihlal edebileceği anlayışı gelişmiştir. Bu bağlamda bireyleri sadece devletten değil, devlet dışı aktörlerden de insan haklarına uygun davranılması doğrultusunda belli tarzda eylemde bulunmalarını talep edebileceklerdir. Söz konusu sorumluluk, insan haklarının dikey etkisinin yanında; hakların üçüncü kişilere etkisi olarak nitelendirilen yatay etkisini (Drittwirkung/ horizontal effectiveness of rights) de içinde barındırmakta ve böylece devletin insan haklarını koruma edimini yerine getirme yönünde atacağı her türlü adım, üçüncü kişiler üzerinde de etki doğurmaktadır. Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, 86-87; Değirmencioğlu, *Yeni Dünya Düzeninin İnşası*, 260-261; Sunay, *Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları*, 94-96; Reyhan Sunay, “İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu,” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23, no. 1, (2015): 12; Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 72.

[62] “The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights”, §18.

[63] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §15.

[64] Değirmencioğlu, *Yeni Dünya Düzeninin İnşası*, 260-261.

teminat altına alınması için önemli bir misyonunun bulunduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Yeterli gıda hakkının teminat altına alınarak korunması için devletlerin, en üstün kamu gücü olarak gıda hakkını ihlal edebilecek faaliyetlerin engellenmesi ve gerektiği gibi gıda hakkından faydalanılabilmesi, gıdaların içeriklerini ve kullanma tarihlerini de gösterecek şekilde uygun ambalajlanmasının yapılabilmesi için düzenleyici gücünü kullanması, gıda tüketicilerinin doğru yönlendirilmesini sağlayacak gerekli politikaları ülkesinde geçerli kılması, mevzuat alt yapısını sağlaması gerekmektedir.^[65] Devletlerin hazırladığı mevzuat ile oluşturduğu mekanizma ve usullerin belli bir işlerliğe ve içeriğe sahip olması, etkili ve uygulanabilir olması da koruma yükümlülüğünün yerine getirilmesi için elzemdir.^[66] Devletlerin doğrudan kendi eylemleri veya devletler tarafından yetersiz bir şekilde düzenlenen diğer kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilebilecek gıda hakkı ihlallerini Genel Yorum 12 sınırlı sayıda olmasa da, şu şekilde saymıştır: gıda hakkından yararlanabilmek, yararlanmaya devam edebilmek için gerekli mevzuatın resmi olarak yürürlükten kaldırılması veya askıya alınması, ister mevzuata dayansın ister proaktif olsun, ayrımcılık yapılarak belli kişi veya grupların gıdaya erişiminin engellenmesi, iç çatışmalarda veya diğer acil durumlarda insani gıda yardımına erişimin engellenmesi, gıda hakkıyla ilgili önceden var olan yasal yükümlülüklerle açıkça bağdaşmayan mevzuat ve politikaların kabul edilmesi, birey ve grupların faaliyetlerinin başkalarının gıda hakkını ihlal etmelerini önleyecek şekilde düzenlenmemesi veya bir devletin diğer

[65] Peerzada, “Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı,” 158. Genel Yorum 12, Devletlerin ulusal ve uluslararası izleme için doğrulanabilir ölçütler belirlemesini gerektiğini, bunun ancak temel bir araç olarak bir çerçeve kanunun kabulüyle sağlanabileceğini ifade etmiştir. Söz konusu çerçeve yasa, ulaşılabilecek hedefler ve bu hedeflere ulaşılabilmesi için gerekli zaman çerçevesi, amacın gerçekleştirilebileceği araçlar, süreç için kurumsal sorumluluk ve olası başvurular için ulusal mekanizmaları içermelidir. Bununla beraber Devletler yeterli gıda hakkına ilişkin kriterleri ve mevzuat altyapısını oluştururken mutlaka sivil toplum kuruluşlarını sürece aktif olarak dahil etmelidir. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §29.

[66] Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, 87.

devletlerle veya uluslararası kuruluşlarla anlaşmalar yaparken gıda hakkına ilişkin uluslararası yükümlülükleri dikkate almaması.^[67]

Mevzuatla oluşturulan altyapının uygulanabilir kılınması için devletlerin yeterli gıda hakkının korunmasına ilişkin bir strateji oluşturması, ulusa ve uluslararası düzeyde etkili başvuru yollarının tanınmış olması gerekmektedir.^[68] Ulusal stratejilerin oluşturulması ve uygulanması, hesap verebilirlik, şeffaflık, halkın katılımı, yerinden yönetim, yasama kapasitesi ve yargının bağımsızlığı ilkelerine tam uyumu gerektirmektedir.^[69]

Devletler tarafından oluşturulacak ulusal strateji, güvenli gıdanın üretimi, işlenmesi, dağıtımı, pazarlanması ve tüketimi dahil olmak üzere gıda sisteminin tüm yönleriyle ilgili kritik konuları ve önlemleri ile birlikte sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal güvenlik alanında paralel önlemleri içermelidir.^[70] Ulusal, bölgesel, yerel ve hane halkı düzeylerinde doğal ve diğer kaynakların sürdürülebilir yönetimini ve kullanımını sağlamak için gerekli tedbirleri alması da koruma yükümlülüğü kapsamında değerlendirilecektir.^[71]

3- Yerine Getirme Yükümlülüğü

Devletlerin olumlu edimde bulunmasını, harekete geçmesini gerektiren bir diğer yükümlülük olarak koruma yükümlülüğü (obligation to fulfill), hakkın yerine getirilmesini kolaylaştırmak ve hakkın gerektiği gibi sağlanmasını üstlenmekten ibarettir. Bu bağlamda yeterli gıda hakkını sağlama

[67] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §19.

[68] Devletler tarafından oluşturulacak strateji, yeterli beslenme hakkının normatif içeriğinden türetilen ve taraf Devletlerin yükümlülüklerinin düzeyleri ve doğasıyla ilgili olarak açıklandığı şekilde, durum ve bağlamla ilgili politika önlemlerinin ve faaliyetlerin sistematik olarak tanımlanmasına dayanmalıdır. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §22.

[69] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §23.

[70] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §25, §32.s

[71] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §25; Peerzada, “Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı,” 159.

sorumluluğu altında bulunan devletlerin, genel olarak, uygulayacakları politikalar vasıtasıyla bireylerin gıdaya, gıda kaynaklarına ve geçimlerini sağlayacak diğer kaynakların erişimlerinin ve bundan yararlanmalarının güçlendirilmesini, sosyal güvenlik sistemlerinin kurmasını, ulusal gıda stratejileri belirlemesini, gıda dağıtım planlarının yapılması ve kolaylaştırılması gerekmektedir.^[72]

Devletlerin yeterli gıda hakkını sağlama noktasındaki asgari temel yükümlülüğü bireyleri “açlıktan kurtarmak” tır (*free from hunger*).^[73] Açlıktan kurtarma yükümlülüğü, Taraf Devletlerin yeterli gıda hakkına ilişkin “çekirdek yükümlülüğü” (*core obligation*) olarak karşımıza çıkmaktadır.^[74] Kaynak kısıtlamaları dolayısıyla kendi başına açlıktan kurtarma yükümlülüğünü yerine getiremediğini, temel gıdalara erişimi güvence altına alamadığını iddia eden devlet, erişebildiği tüm kaynaklarını kullanarak her türlü çabayı yerine getirdiğini göstermekle yükümlü kılınmıştır.^[75] Bununla birlikte açlıktan kurtarma konusunda herhangi bir olağanüstü hale ilişkin kendi kontrolü dışındaki nedenlerle başarısız olan Devlet, erişilebilirliği sağlamak için uluslararası destek alma konusunda da tüm çabayı gösterdiğini kanıtlamak zorundadır.^[76]

Devletler; ırk, renk, cinsiyet, dil, yaş, din, siyasi ya da diğer ideolojik sebeplerle, milliyet ve etnik köken temelli, zengin- fakir ayrımı gözetmeksizin, doğum ya da sosyal statü ile gerekçelendirmeksizin ve hiçbir ayırım yapmaksızın gıdaya erişimi herkese eşit şekilde sağlamakla yükümlüdür.^[77] Bu bağlamda özellikle dezavantajlı grupta bulunan kadınlar ve çocuklar için ekonomik kaynaklara tam ve eşit erişim garantileri verilmeli, ücretliler ve

[72] Peerzada, “Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı,” 161.

[73] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §17.

[74] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 3.”

[75] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §17.

[76] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §17.

[77] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §18.

aileleri için insana yakışır bir yaşam sağlayan bir ücret sağlayan mesleklerde çalışmaya saygı gösterilmeli ve korunmasına yönelik önlemler alınmalıdır.^[78]

Yeterli gıda hakkının sağlanması noktasında devletlerle birlikte bütün bir toplum sorumluluk altındadır. Genel Yorum 12, bireylerin, ailelerin, yerel toplulukların, hükümet dışı kuruluşların, sivil toplum örgütleri ile birlikte özel sektörün yeterli gıda hakkına ilişkin sorumlulukların uygulanmasında, yerine getirilmesinde birlikte hareket etmek zorunda olduğunu ifade eder.^[79] Bu bağlamda bir “dayanışma hakkı” özelliği gösteren gıda hakkı, devletle birlikte herkesin ortak bir hareket tarzı oluşturmasını, olumlu ve olumsuz edimlerin bir aradalığıyla meydana gelen yararlar ve sorumluluklar yumağını gerektirmektedir.^[80]

Gıda hakkının yerine getirilmesinde devletlerin kendi yaklaşımlarını belirlemeleri konusunda takdir yetkisi (*margin of discretion*) bulunmakla birlikte devletler herkesin açıktan kurtulmasını sağlamak için gereken her türlü adımı atma ve yeterli gıda hakkını mümkün olduğu şekilde sağlamakla yükümlü kılınmışlardır.^[81] Yeterli gıda hakkının sağlanması, insan hakları ilkelerine dayalı olarak herkes için gıda ve beslenme güvenliğini sağlamaya yönelik ulusal bir stratejinin benimsenmesini ve politikaların ve ilgili kriterlerin formüle edilmesini gerektirmekle birlikte devletlerin bu hedeflere

[78] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §26.

[79] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §20.

[80] “Dayanışma hakları tek başına bir devlete karşı ileri sürülmeye elverişli olmayan, yalnızca devlet sorumluluğuna bırakılamayacak, birden fazla öznenin -bireyler, devletler, kamusal ve özel çeşitli kuruluşlar- özel çabasıyla gerçekleştirilmesi mümkün olan hakları ifade etmektedir. Rona Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, 3.Baskı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 96; Can Hamamcı, “Üçüncü Kuşak İnsan Hakları”, ed. Kivılcım Akkoyunlu Ertan, *Yeni Kuşak İnsan Hakları* (Ankara: TODAİE Yayınları, 2013), 71.

[81] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §21.

ulaşmak için mevcut kaynakları ve bunları kullanmanın en uygun maliyetli yolunu belirlemelidir.^[82]

III. DEZAVANTAJLI GRUPLARDAN BİRİ OLARAK ÇOCUKLARIN YETERLİ GIDAYA ERİŞİM HAKKI

Dünya Sağlık Örgütü, beslenmeyi sağlık ve gelişimin önemli bir parçası olarak tanımlamaktadır. “İyi beslenme” bebek, çocuk ve anne sağlığının daha iyi olmasıyla, daha güçlü bir bağışıklık sistemine sahip olmakla, sağlıklı bir gebelik ve doğumla, diyabet ve kalp damar hastalıkları gibi bulaşıcı olmayan hastalıkların riskinin düşmesiyle ve uzun yaşamakla ilişkilendirilmektedir.^[83]

Erken çocukluktaki beslenme, gıda hakkının sağlanması bakımından özel grupta yer alan çocukların büyümesi, fiziksel ve zihinsel gelişimi ve eğitimi üzerinde doğrudan etkilidir.^[84] BM Çocuk Yorum Fonu (United Nations Children’s Fund, UNICEF) ve Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization, WHO) küçük çocukların besin ihtiyaçlarını karşılayacak, sağlıklı büyüme ve gelişimlerini destekleyecek, yeterli çeşitlilikte gıdalarla beslenmesini tavsiye etmektedir. Buna karşın dünya genelinde milyonlarca çocuk, iyi beslenmenin en önemli olduğu bir dönemde yeterli besleyici gıdaya erişimden mahrum durumdadır. Yapılan çalışmalar, gıda güvencesizliğinin 4 yaşın altındaki çocuklarda sağlıkta bozukluklara ve gelişimsel risklere sebep olabileceğini göstermektedir.^[85]

Dünya çapında erken çocukluk döneminde potansiyellerinin tamamına ulaşacak şekilde büyüme ve gelişim için ihtiyaç duyulan asgari beslenme

[82] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §21.

[83] “Nutrition”, WHO, erişim 10 Nisan, 2023, <https://www.who.int/health-topics/nutrition>.

[84] “The Right to Adequate Food: Fact Sheet No.34,” 16-17, UN Office of The High Commissioner for Human Rights, FAO, erişim 5 Nisan, 2023, <https://www.refworld.org/docid/4ca460b02.html>.

[85] Chloe R. Drennen, Sharon M. Coleman, Stephanie Ettinger de Cuba, Deborah A. Frank, Mariana Chilton, John T. Cook, Diana B. Cutts, Timothy Heeren, Patrick H. Casey, Maureen M. Black, “Food Insecurity, Health, and Development in Children Under Age Four Years,” *Pediatrics* 144, no. 4 (2019): 1-21.

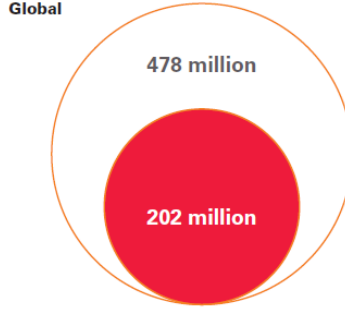
koşulları sağlanmadığı için “gıda yoksulluğu” (*food poverty*) yaşayan ciddi ölçüde çocuk bulunmaktadır.^[86] UNICEF ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen “UNICEF-WHO Çocuk Beslenmesi Çeşitlilik Puanı (UNICEF-WHO *Children’s Dietary Score in Early Childhood*)” ile küresel çapta besin yoksulluğu araştırmaları gerçekleştirilmektedir. UNICEF ile Dünya Sağlık Örgütü, 6 – 23 aylık dönemdeki çocukların asgari beslenme çeşitliliğini, önceki gün içerisinde tavsiye edilen 8 gıda grubundan en az 5’ini tüketmek şeklinde ifade etmektedir. Tavsiye edilen 8 gıda grubu ise şu şekildedir: Anne sütü; Tahıl, kök ve yumru bitkiler; A vitaminince zengin meyve ve sebzeler; Et ürünleri; Baklagil ve kuruyemişler; Yumurtalar; Diğer meyve ve sebzeler; Süt ve süt ürünleri. UNICEF’e göre, tanımlanan 8 gıda ve içecek grubundan dört veya daha azını tüketen 5 yaşın altındaki çocuklar, “gıda yoksulluğunda yaşayan çocuklar” olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan, 5 yaşın altında olan ve tanımlanan gıda 8 gıda grubu arasından; sıfır, bir veya ikisini tüketenler, “ciddi çocuk gıda yoksulluğunda yaşayanlar” (*in severe food poverty*); beşten azını tüketenler, “orta derecede çocuk gıda yoksulluğunda yaşayanlar” (*moderate food poverty*), beş ve daha fazlasını tüketenler ise “asgari besin çeşitliliği”ne (*minimum dietary diversity*) sahip olanlar olarak tanımlanmaktadır.

UNICEF tarafından küresel çapta gerçekleştirilen gıda yoksulluğu çalışmasına göre her 3 çocuktan 1’i gıda yoksulluğu ile karşı karşıyadır. Gıda

[86] Besin yoksulluğu kavramı UNICEF tarafından, “UNICEF-WHO Çocuk Beslenmesi Çeşitlilik Puanı (UNICEF-WHO *Children’s Dietary Score in Early Childhood*)” ile ölçülmektedir. UNICEF ve WHO, 6 – 23 aylık dönemdeki çocukların asgari beslenme çeşitliliğini, önceki gün içerisinde tavsiye edilen 8 gıda grubundan en az 5’ini tüketmek şeklinde ifade etmektedir. Tavsiye edilen 8 gıda grubu ise şu şekildedir: Anne sütü; Tahıl, kök ve yumru bitkiler; A vitaminince zengin meyve ve sebzeler; Et ürünleri; Baklagil ve kuruyemişler; Yumurtalar; Diğer meyve ve sebzeler; Süt ve süt ürünleri. UNICEF’e göre, tanımlanan 8 gıda ve içecek grubundan dört veya daha azını tüketen 5 yaşın altındaki çocuklar, “gıda yoksulluğunda yaşayan çocuklar” olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan, 5 yaşın altında olan ve tanımlanan gıda 8 gıda grubu arasından; sıfır, bir veya ikisini tüketenler, “ciddi çocuk gıda yoksulluğunda (*in severe food poverty*)” yaşayanlar; beşten azını tüketenler, “orta derecede çocuk gıda yoksulluğunda (*moderate food poverty*)” yaşayanlar, beş ve daha fazlasını tüketenler ise “asgari besin çeşitliliği (*minimum dietary diversity*)”ne sahip olanlar olarak tanımlanmaktadır. UNICEF, *Child Food Poverty: A Nutrition Crisis in Early Childhood* (New York: UNICEF, October 2022), 4.

yoksulluğu çeken 478 milyon çocuktan 202 milyonu ise ciddi ölçüde gıda yoksulluğuna (severe food poverty) maruz kalmaktadır.

Şekil-1: UNICEF- Küresel Gıda Yoksulluğu Şeması^[87]

Gıda yoksulluğuna maruz kalan çocuğun en temelde yaşam hakkının ciddi ölçüde tehdit edildiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bir yaş altı çocuk ölümleri ve doğum anomalilerinin anne karnından başlayarak yetersiz gıdaya erişemeyen çocuklarda önemli düzeyde kendisini göstermektedir.^[88]

[87] Küresel düzlemde, 5 yaş altı 478 milyon çocuk, erken çocukluk döneminde gıda yoksunluğu yaşamakta, 478 milyon çocuğun 202 milyonu ciddi gıda yoksunluğuna maruz kalmaktadır. Bölgesel bağlamda incelendiğinde 478 milyon gıda yoksunluğu yaşayan çocuğun 130 milyonunun Güney Asya'da olup, bu 130 milyon çocuğun 64 milyonunun ciddi gıda yoksunluğu ile karşı karşıya olduğu; 75 milyonunun Batı ve Orta Afrika'da olup 31 milyonunun ciddi gıda yoksunluğu ile karşı karşıya olduğu; 70 milyonunun Doğu ve Güney Afrika'da olup 27 milyonunun ciddi gıda yoksunluğu ile karşı karşıya olduğu; 70 milyonunun Doğu Asya ve Pasifik'te olup 20 milyonunun ciddi gıda yoksunluğu ile karşı karşıya olduğu; 30 milyonunun Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da olup 10 milyonunun ciddi gıda yoksunluğu ile karşı karşıya olduğu; 17 milyonunun Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'da olup 6 milyonunun ciddi gıda yoksunluğu ile karşı karşıya olduğu; 19 milyonunun Latin Amerika ve Karayipler'de olup 5 milyonunun ciddi gıda yoksunluğu ile karşı karşıya olduğu görülmektedir. UNICEF, *Child Food Poverty: A Nutrition Crisis in Early Childhood*, 7.

[88] UNICEF tarafından yapılan bir çalışma geliştirmekte olan ülkelerde nüfusun en yoksul %20'lik kesimindeki bir çocuğun beş yaşına gelmeden ölme riskinin, en varlıklı %20'lik kesimden olan bir çocuğa göre en az iki kat yüksek olduğu göstermektedir. Aslıhan Burcu Öztürk, "Çocuk Yoksulluğunda Yaşama, Sağlık ve Beslenme Hakları," *Toplumsal ve Sosyal Hizmet*, 19 (2), (2008), 68-69; "Dünya Çocuklarının Durumu Raporu," 28 Haziran 2016, UNICEF, erişim 28 Nisan, 2023, <https://www.unicef.org/urk>.

Çocuk gelişiminde olumsuz sonuçlara neden olan gıda yoksulluğu, yetersiz beslenme, zihinsel gelişim için gerekli gıdaların azlığı sadece çocukluk dönemini, çocuğun sosyal gelişimini, eğitim ve korunma haklarını etkilemekle kalmayıp, yetişkinlik döneminde de etkilerini sürdürmektedir.^[89] Bu durum önce ülkeler ve nihayetinde tüm dünyayı etkileyerek toplumsal yaşamda önemli sorunlara neden olmaktadır.

Küresel gıda ve beslenme krizinin merkez üssünde yer alan çocuklar^[90], açlıktan özellikle etkilenen gruplar arasında yer almaktadır. Gıdaya erişim bakımından dezavantajlı konumda bulunan, bu durumları sebebiyle özel bir önem ve önceliğe ihtiyaç duyan çocuklar,^[91] kötü beslenme, sağlık bir yaşam sürebilmek için gerekli olan yeterli, sağlıklı, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişememe tehlikesi (gıda güvencesi “*food security*”)^[92] ve gıda yoksulluğu ile karşı karşıya kalmaktadır.^[93] İnsan sağlığını birçok yönden tehdit eden “kötü beslenme” (*malnutrition*), yetersiz beslenme ve obezite problemleri ile kendini göstermektedir. Mineral ve vitamin alımının yetersiz olması, düşük kaliteli besin alımı, besin gruplarına asgari düzeyde erişememe yetersiz beslenmeyi, günümüzde ciddi ölçüde artış gösteren aşırı ve kalitesiz gıdalarla beslenme ile meydana gelen obeziteyi meydana getirmektedir. Anne karnından erken çocukluk dönemine ulaşan sürece hâkim olan kötü beslenmenin küresel yükü nedeniyle ortaya çıkan gelişimsel, ekonomik, sosyal, tıbbi sorunlar; bireyler, aileler, toplumlar ve ülkeler için ciddi ve kalıcı olacak düzeydedir.^[94]

[org/yazi/unicef-dunyanin-en-dezavantajli-cocuklarini-yoksulluk-egitimsizlik-ve-erken-olumler-bekliyor?gclid=Cj0KCQjw3a2iBhCFARIsAD4jQB2Rnz_K6nMmQV8SMKknU631XYmVp6sXc2PQzJn6vGRo9gA2LIg2fyIaAvCTEALw_wcB](https://www.unicef.org/yazi/unicef-dunyanin-en-dezavantajli-cocuklarini-yoksulluk-egitimsizlik-ve-erken-olumler-bekliyor?gclid=Cj0KCQjw3a2iBhCFARIsAD4jQB2Rnz_K6nMmQV8SMKknU631XYmVp6sXc2PQzJn6vGRo9gA2LIg2fyIaAvCTEALw_wcB)

[89] Öztürk, “Çocuk Yoksulluğunda Yaşama, Sağlık ve Beslenme Hakları,” 71.

[90] UNICEF, *Child Food Poverty: A Nutrition Crisis in Early Childhood*, 10.

[91] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §13.

[92] FAO, “Policy Brief: Food Security,” *FAO 2*, (June 2006): 1-4.

[93] “The 2022 Global Report on Food Crises,” (*GRFC 2022*) 7 vd., Global Network Against Food Crises, erişim 26 Nisan, 2023, <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2022>.

[94] WHO, “Nutrition,”

En nihayetinde bütün dünya için ciddi problemlere neden olabilecek düzeyde olan çocukların yeterli gıdaya erişim problemi, küresel düzlemde tüm ülkelerin birlikte hareket etmesini gerektirmektedir. Kalkınma ve insani yardım ortakları, ulusal ve uluslararası sivil toplum, hükümet dışı kuruluşlar ve özel sektör ile birlikte hükümetler, her çocuğun yaşama hakkını ve gıda ve beslenme hakkını garanti altına almak için besleyici, güvenli ve ekonomik olarak erişilebilir gıdalar ve temel beslenme hizmetlerini sunmak için gıda, sağlık ve sosyal koruma sistemlerini seferber etmelidir.^[95]

İyi beslenmenin, çocukların hayatta kalması, büyümesi ve gelişmesinin temeli olduğunun bilinciyle^[96] hareket etmesi gereken devletler, korunmaya muhtaç konumda bulunan çocukların yeterli gıdaya erişiminin sağlanması konusunda özel çaba gösterme yükümlülüğü altındadır. Dezavantajlı gruplar içerisinde sayılabilecek olan çocuklar, Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi tarafından kırılğan, hassas, savunmasız nüfus grupları (*vulnerable population groups*) içinde konumlandırılmıştır.^[97] Devletler, korunmasız gruplar ve bireylere karşı yeterli gıda hakkının sağlanmasına ilişkin yükümlülüklerini ekonomik durgunluk, iklim değişikliği veya diğer faktörlerden kaynaklanan ciddi kaynak kısıtlamalarıyla karşı karşıya olsa bile sınırlama olmaksızın yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır.^[98]

Anne karnından başlayarak özellikle erken çocukluk dönemi ve devam eden süreçte çocukların yeterli gıdaya erişiminin sağlanması hususu çeşitli uluslararası metinlerde de açıkça düzenlenmiştir. 1976 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin ardından 1979 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde hazırlanarak imzaya açılan “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin (*Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women, CEDAW*) 12. maddesinde, Taraf Devletlere yeterli gıda hakkına yer verildiği görülmektedir:

[95] UNICEF, *Child Food Poverty: A Nutrition Crisis in Early Childhood*, s.14.

[96] “Nutrition,” UNICEF, erişim 24 Nisan, 2023, <https://www.unicef.org/nutrition>.

[97] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §28.

[98] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §28.

...Taraflar Devletler, kadına hamilelik, lohusalık ve doğum sonrası dönemde gerekli hizmetleri sağlayacaklar, hamilelik ve emzirme sırasında yeterli beslenme ile birlikte, gerektiğinde ücretsiz sağlık hizmeti vereceklerdir.^[99]

Bir dayanışma hakkı olan gıda hakkının yerine getirilmesinde uluslararası işbirliğinin bilinciyle Birleşmiş Milletler, çocukların yeterli gıda hakkının sağlanması için devletlerin UNICEF tarafından destekleneceğini ifade etmiştir. Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi tarafından hazırlanan Genel Yorum 12’de ifade edildiği üzere Birleşmiş Milletler Çocuk Yardım Fonu (UNICEF), emzirmeyi mümkün kılan mevzuat da dahil olmak üzere anne ve çocuğu koruma yoluyla bebekler ve küçük çocuklara ilişkin mevzuat ve anne sütü muadillerinin pazarlanmasına ilişkin düzenlemeler konusunda destek vermektedir.^[100]

20 Kasım 1989 tarihli BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ise “toplumun temel birimi olan ve özellikle çocukların gelişmeleri ve esenlikleri için doğal ortamı oluşturan ailenin toplum içinde kendisinden beklenen sorumlulukları tam olarak yerine getirebilmesi için gerekli koruma ve yardımı görmesinin zorunluluğuna *inanarak*” ve “çocuğun gerek bedensel gerek zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamış olması nedeniyle doğum sonrasında olduğu kadar, doğum öncesinde de uygun yasal korumayı da içeren özel güvence ve koruma gereksiniminin bulunduğunu *hatırdâ tutarak*”^[101] **çocukların özel korumadan yararlanması gerektiği bilinciyle hareket etmiştir. 24. madde kapsamında Taraflar Devletlerin çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma hakkını tanıyan Sözleşme, bu hakkın güvence altına alınabilmesi için özellikle beslenmeye ilişkin birtakım tedbirlerden bahsetmiştir:**

[99] “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women”, 1979, UN, erişim 27 Nisan, 2023, <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>.

[100] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “General Comment 12,” §30.

[101] UN, “Convention on the Rights of the Child,” Preamble.

Bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi;

Temel sağlık hizmetleri çerçevesinde ve başka olanakların yanı sıra, kolayca bulunabilen tekniklerin kullanılması ve besleyici yiyecekler ve temiz içme suyu sağlanması yoluyla ve çevre kirlenmesinin tehlike ve zararlarını göz önüne alarak, hastalık ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele edilmesi;

Anneye doğum öncesi ve sonrası uygun bakımın sağlanması;

Bütün toplum kesimlerinin özellikle ana-babalar ve çocukların, çocuk sağlığı ve beslenmesi, anne sütü ile beslenmenin yararları, toplum ve çevre sağlığı ve kazaların önlenmesi konusunda temel bilgileri elde etmeleri ve bu bilgileri kullanmalarına yardımcı olunması;

Koruyucu sağlık bakımlarının, ana-babaya rehberliğini, aile planlanması eğitimi ve hizmetlerinin geliştirilmesi; amaçlarıyla uygun önlemleri alırlar.^[102]

Devletler bu amaçlarla “her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir hayat seviyesine hakkı olduğunu kabul etmeyi” taahhüt etmektedirler. Bu doğrultuda devletler, çocuğun gelişmesi için gerekli hayat şartlarının sağlanması sorumluluğuna sahip çocuğun bakımını üstlenen kişilere, ulusal durumlarına göre ve olanakları ölçüsünde, çocuğun yeterli bir hayat seviyesi hakkının korunması ve uygulanmasında yardımcı olmak amacıyla gerekli önlemleri alarak gereksinim olduğu takdirde özellikle beslenme, giyim ve barınma konularında maddi yardım ve destek programları uygulamayı üstlenmişlerdir.^[103]

2001 yılında “Dünya Perinatal Tıp Kongresi Organizasyonu” (*The World Association of Perinatal Medicine*) tarafından hazırlanan ve dağıtılan “Anne ve Yenidoğan Hakları Barselona Deklarasyonu” (*Declaration of Barcelona on the Rights of Mother and Newborn*), İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, CEDAW, Çocuk Hakları Deklarasyonu’nun temel ilkelerini dikkate alarak hazırlanan anne ve yenidoğan haklarını garanti altına almayı, bu doğrultuda toplumu uyandırma, toplumda bir görüş oluşturma, hükümetler ve uluslararası enstitülerden etkili bir geribildirim almayı amaçlayan önemli

[102] UN, “Convention on the Rights of the Child,” Art.24/2.

[103] UN, “Convention on the Rights of the Child,” Art.27.

bir metindir.^[104] Barcelona Deklarasyonu 5. maddesinde bütün kadınların gebelik sırasında yeterli beslenme hakkına (*the right to adequate nutrition*) sahip olduğu, kadının beslenmesinin bebeğin sağlıklı beslenmesi ve annenin sağlığı için bütün besinleri sağlayacak şekilde olması gerektiği ifade edilmiştir.^[105] Deklarasyonun 7.maddesi yenidoğan beslenmesine yer verir;

Her yenidoğan büyümesini garanti altına alacak doğru beslenme hakkına sahiptir. Annenin süt vermesini kolaylaştırılmalı ve desteklenmelidir. Anneye ait kişisel, fiziksel veya psikolojik nedenlerle anne sütü verilmesinin mümkün olmadığı durumlarda doğru yapay beslenme sağlanmalıdır.^[106]

Söz konusu uluslararası metinler, raporlar, yorumlar, rehber ilke ve tavsiye kararlar göstermektedir ki devletler, anne karnından başlayarak çocuğun yeterli gıdaya ulaşabilmesi için önemli adımları atma sorumluluğuna altındadır. Hakkın muhatabı olan korunmaya muhtaç konumdaki tüm çocukların yeterli gıda hakkını teminat altına alabilmek için tüm devletler, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği halinde çalışarak hakkın korunması, sağlanması ve yerine getirilmesine odaklanmak durumundadır. Yeterli gıda hakkının sağlanması, gıda güvencesizliğinin engellenmesi ancak devletlerin hepsine yükümlülük yükleyen küresel bir iş birliği halinde mümkün olabilecektir. Amerikan Pediatri Akademisi'nin (*American Academy of Pediatrics*) de ifade ettiği üzere taramalar yoluyla gıda güvencesizliği riskine maruz kalan çocukların belirlenmesini, ihtiyaç duydukları kamusal kaynakların ailelerine ulaştırılması, tüm çocukların ve ailelerinin yeterli beslenmesi, faal ve sağlıklı olması amacıyla, diğer önemli paydaşlarla birlikte yeterli ve sağlıklı gıdalara erişimi destekleyen yerel ve devlet düzeyindeki politikalara yönelik destek verilmesi, işbirliği ve kolektif bilinç ile hareket edilmesini gerektirmektedir.^[107] Bu bağlamda tüm devletler ortak çabayla çocukların

[104] "Declaration of Barcelona on the Rights of Mother and Newborn", The World Association of Perinatal Medicine, erişim 28 Nisan, 2023, <https://escrh.eu/wp-content/uploads/2018/02>.

[105] Begüm Atasay, Saadet Arslan, "Anne ve Yenidoğan Hakları Barcelona Deklarasyonu," *STED* 10, no. 12, (2001): 457-459.

[106] Atasay, Arslan, "Anne ve Yenidoğan Hakları Barcelona Deklarasyonu," 459.

[107] Council of Community Pediatrics, Committee on Nutrition: Benjamin A. Gitterman, Lance A. Chilton, William H. Cotton, James H. Duffee, Patricia Flanagan, Virginia

gıda yoksulluğunu sonlandırabilmek amacıyla bir araya gelerek besleyici gıdaları küçük çocuklu ailelere erişilebilir ve uygun fiyatlı hale getirebilmek için gıda sistemlerini hesap verebilir şekilde şekillendirmeli, küçük çocuklara ve annelere temel beslenme hizmetlerini sunmak için sağlık sistemlerini kullanmalı, savunmasız, kırılabilir çocukların ve ailelerin gıda ve beslenme ihtiyaçlarına cevap veren koruma sistemleri tasarlamalı, çocuk gıda yoksulluğunu ortadan kaldırmak için gıda yönetişimini güçlendirmelidir.^[108]

A. Keane, Scott D. Krugman, Alice A. Kuo, Julie M. Linton, Carla D. McKelvey, Gonzalo J. Paz-, “Promoting Food Security for All Children,” *Pediatrics* 136, no. 5, (2015): 1431–1438.

[108] UNICEF, *Child Food Poverty: A Nutrition Crisis in Early Childhood*, 14.

SONUÇ

İnsan onuruna yaraşır, makul ve sürdürülebilir bir yaşam sürmeyi teminat altına alan, bireylerin yeterli bir yaşam standardına sahip olmasını garanti altına alan ilk metin 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olmuştur. 25.maddesinde Beyanname herkesin kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standardına hakkı olduğunu ifade eder. Bu hakkın sağlanabilmesi için bazı olmazsa olmazlara vurgu yapan Beyanname, yeterli bir yaşam standardı hakkının ancak giyim, konut, tıbbi bakım ve gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkı ve beslenme ile birlikte mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Yeterli bir yaşam standardına sahip olmanın temel gerekliliklerinden biri olarak “gıda hakkı”, yaşam hakkı, sağlık hakkı ve diğer pek çok hak ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan temel bir haktır. Çoğu diğer hakkın varlığına temel olan gıda hakkı, ondan kaynaklanan, o olmadan diğer hakların olması gereken şekilde var olamayacağını kabul edildiği bir insan hakkı olarak karşımıza çıkar.

Gıda hakkı, Evrensel Beyanname’den başlayarak pek çok uluslararası metinde “yeterli gıda hakkı” şeklinde düzenlenmiş, bu metinlerde devletlere hakkın yerine getirilmesi bağlamında önemli yükümlülükler yüklenmiştir. Çekirdeğini “açlıktan kurtulma hakkı”nın oluşturduğu yeterli gıda hakkı devletlere saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülükleri olmak üzere üç farklı düzeyde yükümlülük yüklemiştir. Hakkın doğası bağlamında söz konusu yükümlülüklerin sadece devletlere sorumluluk yüklediğini ifade etmek gerçekçi değildir. Birleşmiş Milletler sisteminin üzerine inşa edildiği üç temel sütundan biri olarak ekonomik ve sosyal iş birliği, devletlerle birlikte uluslararası sistemi oluşturan tüm sivil toplum örgütlerinin, özel sektörün, uluslararası organizasyonların birlikte çabasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda kaynakları doğrultusunda yeterli gıda hakkını güvence altına almaya çalışan devletler ile diğer tarafların özellikle dezavantajlı gruplar söz konusu olduğunda kaynaklarının ötesinde ve birlikte çaba gösterme yükümlülüğü altında olduğunu ifade etmek gerekir.

Dezavantajlı gruplar arasında kategorize edilen, kırılğan ve korunmaya muhtaç konumda olan çocukların öncelikle açlıktan kurtulması ve yeterli

gıda hakkının sağlanması, ancak uluslararası kamuoyunun birlikte hareket etmesiyle mümkün olabilecektir. Sağlıklı ve sürdürülebilir bir toplumun, bir dünyanın temeli olan çocukların anne karnından başlayarak fiziksel ve ruhsal gelişimlerini olması gereken şekilde gerçekleştirebilmeleri, en temelde yeterli gıda alımına bağlı bir husustur. Çocukların gıda yoksulluğundan kurtularak güvenilir, yeterli ve sağlıklı gıdaya erişebilmelerinin ancak kolektif bilincin geliştirilmesiyle mümkün olabileceğinden hareketle küresel düzlemde gıda yönetişiminin güçlendirilmesine azami düzeyde önem verilmelidir.

Çalışma kapsamında mevcut uluslararası insan hakları belgeleri temelinde çocukların yeterli gıdaya erişim hakkının sağlanması noktasında devletler ile birlikte uluslararası kamuoyuna düşen yükümlülüklerin belirlenmiş olması, diğer bir yandan gelecekte yapılacak araştırmalar için bir alan açmayı da amaçlamaktadır. Yeterli gıda hakkına yer veren insan hakları sözleşmeleri kapsamında oluşturulan başta Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Çocuk Hakları Komitesi ve Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi olmak üzere söz konusu Komiteler tarafından taraf devletlere yönelik hazırlanan sonuç gözlemlerinin analiz edilmesi alana önemli katkılar sağlayabilecektir. Bununla birlikte ülke ya da bölge bazında yapılabilecek çalışmalarda periyodik ülke raporlarıyla birlikte sonuç gözlem raporlarının harmanlanarak ortaya konulması, Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin pratikteki karşılığına dair önemli verilere alan açacak ve konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Algan, Bülent. “Yeterli Bir Yaşam Standardı Hakkı: Yeni Anayasada Yer Alması Gerekli Bir İnsan Hakkı.” *Hukuk Biliminin Güncel Sorunları III. Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı*. 85-103. Ankara: Adalet, 2012.
- Algan, Bülent. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*. Ankara: Seçkin, 2007.
- Atasay, Begüm ve Arslan, Saadet. “Anne ve Yenidoğan Hakları Barselona Deklarasyonu.” *STED* 10. No.12 (2001): 457-459.
- Aybay, Rona. *İnsan Hakları Hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.
- Cambridge Dictionary. “Matrix.” Erişim 11 Nisan, 2023. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/matrix>.
- Campbell, Ail. “Positive Obligations under the ECHR: Deprivation of Liberty by Private Actors.” *Edinburg Law Review* 22. No. 1 (2006): 399-412.
- Council of Community Pediatrics, Committee on Nutrition: Gitterman, Benjamin A. Lance A. Chilton, William H. Cotton, James H. Duffee, Patricia Flanagan, Virginia A. Keane, Scott D. Krugman, Alice A. Kuo, Julie M. Linton, Carla D. McKelvey and Gonzalo J. Paz-. “Promoting Food Security for All Children.” *Pediatrics* 136. No. 5 (2015): 1431-1438.
- Council of Europe, “The European Social Charter.” 18 October 1961. Erişim 28 Nisan, 2023. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=035>.
- Değirmencioğlu, Burcu. “Klasik Egemenlik Anlayışında ‘Pozitif Yükümlülük Doktrini’ ve Türkiye’ye Yansıması.” *İnsan Hakları Yıllığı* 39. (2021): 55-104.
- Değirmencioğlu, Burcu. *Westphalian Modelden Bugüne Egemenliğin Dönüşümü Bağlamında Yeni Dünya Düzeninin İnşası*. Ankara: Adalet, 2022.
- Doğan, İlyas. *İnsan Hakları Hukuku*. 2.Baskı. Ankara: Astana, 2015.

- Drennen, Chloe R.; Sharon M. Coleman, Stephanie Ettinger de Cuba, Deborah A. Frank, Mariana Chilton, John T. Cook, Diana B. Cutts, Timothy Heeren, Patrick H. Casey and Maureen M. Black. “Food Insecurity, Health, and Development in Children Under Age Four Years.” *Pediatrics* 144. No. 4 (2019): 1-21.
- Eide, Asbjørn. “The Right to An Adequate Standard of Living Including the Right to Food,” in *Economic, Social and Cultural Rights*, Editors Asbjørn Eide, Catarina Krause, Allan Rosas, Second Revised Edition, 133-148. The Hague: Kluwer Law International, 2001.
- FAO. “Policy Brief: Food Security.” *FAO* 2. (June 2006): 1-4.
- Global Network Against Food Crises, “The 2022 Global Report on Food Crises (GRFC 2022)”, 7 vd. Erişim 26 Nisan, 2023. <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2022>.
- Hamamcı, Can. “Üçüncü Kuşak İnsan Hakları.” içinde *Yeni Kuşak İnsan Hakları*. Editör Kivılcım Akkoyunlu Ertan. 1-237. Ankara: TODAİE, 2013.
- Harris, David; Michel O’Boyle and Colin Warbrick. *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*, Çevirenler Ulaş Karan, Merve Bingöllü Kılçı. Ankara: Avrupa Konseyi Program Ofisi, 2013.
- Jonsson, Urban. *Nutrition and The United Nations Convention on The Rights of the Child*. UNICEF, 1993.
- Kapani, Münci. *Kamu Hürriyetleri*. 7.Baskı. Ankara: Yetkin, 1993.
- League of Nations, “Geneva Declaration of the Rights of the Child.” 26 September, 1924. Erişim Nisan 9, 2023. <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.
- Online Etymology Dictionary. “Matrix.” Erişim 11 Nisan, 2023. <https://www.etymonline.com/search?q=matrix>.
- Peerzada, Rabia İlay “Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı.” Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2019.
- Rome Declaration on World Food Summit, 13-17 November 1996, Rome, Italy. Erişim 10 Nisan, 2023. <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>.

- Roosevelt, Franklin Delano. "Message to Congress." 1941, 15. Erişim 11 Nisan, 2023. <https://www.fdrlibrary.org/four-freedoms>.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*. Ankara: Adalet, 2020.
- Sunay, Reyhan. "İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu." *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23. No. 1 (2015): 9-52.
- Sunay, Reyhan. *Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları*. Konya: Çizgi, 2013.
- The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights, 22-26 January 1997. Erişim 13 Nisan, 2023. http://hrlibrary.umn.edu/instree/Maastrichtguidelines_.html.
- The World Association of Perinatal Medicine. "Declaration of Barcena on the Rights of Mother and Newborn." Erişim 28 Nisan, 2023. <https://escrh.eu/wp-content/uploads/2018/02>.
- UN Commission on Human Rights. "The Right to Food: Resolution 2000/10." Erişim 10 Nisan, 2023, https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?m=101.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, "General Comment 12 (Twentieth Sessions, 1999): The Right to Adequate Food (Art.11)." 26 April- 14 May 1999, Geneva. Erişim 10 Nisan, 2023. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2F1999%2F5&Lang=en.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. "General Comment No. 3: The Nature of States' Parties' Obligations (Art.2, Para.1, of the Covenant)." Erişim 20 Mayıs, 2023. <https://www.refworld.org/docid/4538838e10.html>.
- UN Office of The High Commissioner for Human Rights. FAO, "The Right to Adequate Food." Fact Sheet No.34, 16-17. Erişim 5 Nisan, 2023. <https://www.refworld.org/docid/4ca460b02.html>.
- UN Special Rapporteur on Food. "The Right to food defined." Erişim 11 Nisan, 2023. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/about-right-food-and-human-rights>.

- UN. “Activities of the Special Rapporteur.” Erişim 11 Nisan, 2023. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/about-mandate>.
- UN. “Convention on the Eliminations of All Forms of Discrimination against Women.” 1979. Erişim 27 Nisan, 2023. <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>.
- UN. “Convention on the Rights of Persons with Disabilities.” 13 December 2006, Erişim 28 Nisan, 2023. <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd?page=2>.
- UN. “Convention on the Rights of the Child.” 20 November 1989. Erişim 10 Nisan, 2023. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
- UN. “Declaration of the Rights of the Child.” 20 November 1959. Erişim 10 Nisan, 2023. <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/1-declaration-rights-child-1959>.
- UN. “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.” 16 December 1966. Erişim 9 Nisan, 2023. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>.
- UN. “Universal Human Rights Declaration.” 10 December, 1948. Erişim Nisan 9, 2023. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
- UNICEF. “Dünya Çocuklarının Durumu Raporu.” 28 Haziran 2016. Erişim 28 Nisan, 2023. https://www.unicefturk.org/yazi/unicef-dunyanin-en-dezavantajli-cocuklarini-yoksulluk-egitimsizlik-ve-erken-olumler-bekliyor?gclid=Cj0KCQjw3a2iBhCFARIsAD4jQB2Rnz_K6nMmQV8SMKknU631XYmVp6sXc2PQzJn6vGRo9gA2LIg2fyIaAvCTEALw_wcB.
- UNICEF. “Nutrition”. Erişim 24 Nisan, 2023. <https://www.unicef.org/nutrition>.
- UNICEF. *Child Food Poverty: A Nutrition Crisis in Early Childhood*, New York: UNICEF, October 2022.

- United Nations Conference on Food and Agriculture. Hot Springs, Virginia, May 18-June 3, 1943. Erişim 10 Nisan, 2023. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v01/comp16>.
- WHO. “Nutrition”. Erişim 10 Nisan, 2023. <https://www.who.int/health-topics/nutrition>.
- Ziegler, Jean. “The Right to Food: Report by the Special Rapporteur on the right to food.” Mr. Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2000/10, 7 February 2001. Erişim 11 Nisan, 2023. <https://digitallibrary.un.org/record/435941#record-files-collapse-header>.